

УДК 821.161.2.09:141.33
DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2022-2-11>

РОМАН «ДЕРЕВО БОДХІ» П. ЯЦЕНКА: СВІТОГЛЯДНА МОДЕЛЬ І ПОЕТИКА

Курилова Ю. Р.

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української літератури
Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, Україна
orcid.org/0000-0002-3475-3858
triks@ukr.net*

Ключові слова: буддизм,
інтенціональність,
містицизм, онтологічна
поетика, світоглядна
парадигма.

Стаття містить аналіз роману «Дерево бодхі» П. Яценка, творчість якого являє собою доволі цікавий феномен у контексті вивчення соціокультурних проєкцій в українській літературі 2000-х або в контексті аналізу світоглядних парадигм, які певною мірою вплинули на формування тенденцій літературного процесу. Назва твору актуалізує відомий архетип і стимулює до певної об'єктної та методологічної орієнтації: філософська чи релігійна інтенціональність вимагає диспозиції з певною традицією, адже автор спрямовує рецепцію в напрямку переосмислення принципів буддизму. Специфіка зв'язків українського письменства зі східною філософією і релігією – недостатньо вивчена сучасним українським літературознавством тема, інтерес до якої останнім часом зростає. Вивчення відповідних імплікацій прози П. Яценка дасть можливість дослідити аспекти сходознавчій студії в царині сучасної літератури (особливо, тих авторів, які безпосередньо практикують принципи буддизму як філософію власного життя). У романі наявна апеляція до східних духовних практик, інтуїтивні осягнення, які є частиною цих практик, тому жанрова матриця і жанрова модальність медитативної прози значною мірою визначають жанрову модель твору. Наративна перспектива твору включає дві фокалізації: головної героїні, яка відрефлексовує зовнішні й внутрішні події; наратора (гетеродієгетичний наратор в інтрадієгетичній ситуації), яка фіксує всі події, що відбуваються з героїнею, а також її перцепцію і аперцепцію, розширюючи її коментарями і філософськими сентенціями. Фабульна структура і архітектоніка роману П. Яценка співвідносні із жанровою модальністю медитації. Аспекти філософії буддизму в романі визначають специфіку сюжету, персоносферу, нарацію. Сакральна символіка буддистського віровчення визначає особливості архітектоніки й сюжету роману. Цілісність авторської стратегії забезпечується через міжфразовий зв'язок у тексті – ланцюговий (послідовний). Прийоми маніфестації філософії порожнечі реалізуються через низку сюжетних епізодів, парафраз, ремінісценцій. Іронічна авторська інтонація увиразнює змодельовані ситуації. Смісловим центром цих ситуацій стають провідні концепти буддистської філософії – смерть, свобода, ілюзія.

THE NOVEL «BODHI TREE» BY P. YATSENKO: WORLDVIEW MODEL AND POETIC

Kurylova Yu. R.

*Candidate of Sciences in Philology, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Ukrainian Literature
Zaporizhzhia National University
Zhukovskoho str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
orcid.org/0000-0002-3475-3858
triks@ukr.net*

Key words: *Buddhism, intentionality, mysticism, ontological poetics, worldview paradigm.*

The article contains an analysis of the novel «The Bodhi Tree» by P. Yatsenko, whose work is a rather interesting phenomenon in the context of the study of socio-cultural projections in Ukrainian literature of the 2000s or in the context of the analysis of worldview paradigms that formed some trends in the literary process. The title of the work actualizes a well-known archetype and appeals to a certain object and methodological orientation: philosophical or religious intentionality requires a disposition with a tradition, because the author guides the reading to the reception of the principles of Buddhism. The specificity of connections between Ukrainian literature and Eastern philosophy and religion is an understudied topic in modern Ukrainian literary studies, and interest in it is growing recently. Studying the relevant implications of P. Yatsenko's prose will provide an opportunity some aspects of Oriental studies in the field of modern literature (especially those authors who directly practice the principles of Buddhism as a philosophy of their own life). In the novel, there is an appeal to Eastern spiritual practices, intuitive insights that are part of these practices, therefore the genre matrix and genre modality of meditative prose largely determine the genre model of the work. The narrative perspective of the work includes two focalizations: the main character, who reflects external and internal events; narrator (a heterodiegetic narrator in an intradiegetic situation), which records all the events that happen to the heroine, as well as her perception and apperception, expanding it with comments and philosophical maxims. The fictional structure and architecture of P. Yatsenko's novel are related to the genre modality of meditation. Aspects of the philosophy of Buddhism in the novel determine the specifics of the plot, the personosphere, and the narration. The sacred symbolism of the Buddhist creed determines the peculiarities of the novel's architecture and plot. The integrity of the author's strategy is ensured through the inter-phrase connection in the text – chain (sequential). Techniques for manifesting the philosophy of emptiness are implemented through a series of plot episodes, paraphrases, and reminiscences. The author's ironic intonation emphasizes simulated situations. The leading concepts of Buddhist philosophy – death, freedom, illusion – the semantic center of these situations.

Постановка проблеми. Проза П. Яценка являє собою доволі цікавий феномен у плані вивчення соціокультурних проєкцій в українській літературі 2000-х або в контексті аналізу світоглядних парадигм, які певною мірою вплинули на формування тенденцій літературного процесу. Оригінальність його художнього мислення в перспективі суспільного визнання – відзнаки авторитетними преміями, участь у престижних письменницьких

програмах. Усе частіше його тексти стають об'єктом уваги критиків і літературознавців: відомі ґрунтовні розвідки Я. Кравченко [6], Т. Мейзерської [8], присвячені роману «Нечуй. Немов. Небач» (2017); магістерські студії. Роман «Дерево бодхі» (2011) детально не розглядався у фахових працях, а лише в окремих рецензіях (І. Бондар-Терещенко [1]), хоча глибокий і системний аналіз цього тексту дає можливість виявити специфіку

тих змін, які відбулися в українській літературі, онтологічні принципи, на основі яких формуються як фізична, так і текстова реальність, реконструювати буттєві зв'язки й універсальні сенси «персональної міфології». Уже сама назва твору, яка актуалізує відомий архетип, стимулює до певної об'єктної та методологічної орієнтації: філософська чи релігійна інтенціональність вимагає диспозиції з певною традицією, оскільки автор у такий спосіб розбудовує діалог із читачем, апелюючи до переосмислення принципів буддизму.

Мистицизм як модель мислення і пізнання проявляється в посиленні ірраціональних настроїв, вірі в надприродні сили й спричиняє пошук відповідної образної змістоформи. Як правило, така тенденція спостерігається тоді, коли відбувається певна трансформація стратегій художнього пошуку. Дослідниця О. Вещикова, проаналізувавши еволюцію категорії містичного в різного типу дискурсах, акцентує увагу на недоцільності її розгляду тільки в контексті релігії й пропонує говорити про «нарративні стратегії творення містичного модусу» [2, с. 129]. Розглядаючи взаємодію теології й письменства ХХ–ХХІ століть (насамперед християнський контекст), І. Набитович стверджує, що, незважаючи на усі протиріччя епохи й тиск секуляризаційних тенденцій, священне трансформується, але постійно вириває на поверхню суспільного буття [10, с. 126]. Уже вкотре наприкінці ХХ століття й у перше десятиріччя його актуалізуються містичні настрої в контексті самоусвідомлення й осмислення минулого, а також певних моментів ресентименту, який стає доволі вагомим аспектом процесу постколоніальної трансформації художньої свідомості. Дослідники схильні розглядати тексти ранньої прози П. Яценка в параметрах магічного реалізму, явища суто специфічного для літератури, як бунту, певної філософії опору колоніальним цінностям, яка реалізується в сюрреалістичних прийомах, міфологізмі [13]. У попередніх публікаціях вже звернено увагу на те, що «П. Яценко – творець львівської саги, заснованої на родинних історіях, ментальних патернах Львова»; «Здебільшого його історії опонують соціальності, яка поглинає суб'єкта, зміщуючи звичні стандарти сприйняття» [7, с. 138]. У зв'язку з цим є актуальна потреба визначити патерни авторського мислення в контексті «регіонального міфологізму» серед інших творців локальних текстів (наприклад, Ю. Винничука, Т. Прохаська) як певної світоглядно-стильової парадигми, що варіюється й поглиблюється в різних творах П. Яценка, формуючи перспективу індивідуальної художньої свідомості.

Специфіка зв'язків українського письменства зі східною філософією і релігією – недостатньо вивчена сучасним українським літературоз-

навством тема, інтерес до якої останнім часом зростає. Основні позиції аналізу теологічних імплікацій, аспекти поширення такої тематики зосереджені в межах дослідження творчості лише окремих персоналій. Ю. Завгородній пояснює це тим, що в 30-х роках ХХ століття сходознавство як окрема галузь було знищене й розмова про буддизм, започаткована провідними постатями української культури (серед яких, у першу чергу, називають імена Лесі Українки та І. Франка) майже не набула поширення [4, с. 7]. Останні дослідження (творчості поетів Київської школи [14]), а також коментарі в медійних каналах і на читацьких форумах (наприклад, щодо повістей і романів В. Підмогильного) трохи коригують цю думку.

Історія розвитку буддизму як вчення в Україні наново відроджується в 90-х роках ХХ століття. І. Колесник, характеризуючи процеси поширення буддистської філософії (численних розгалужень її), наголошує на тому, що із середини ХХ століття (60-ті рр.) відбувається процес модернізації буддизму, його взаємодія із «світським» знанням (психологія, філософія, мистецтво): «...буддійський модернізм» – явище різнорівневе, яке стосується водночас різних шкіл, а також соціальних сфер поза межами лише релігійного контексту» [5, с. 55]. Враховуючи соціокультурний та історико-політичний контекст літературного процесу, складно визначити специфіку імплементації ідей східної філософії, інспіративні прецеденти, безпосередність чи опосередкованість контактів – ці завдання ще чекатимуть своїх дослідників, проте аналіз типологічних паралелей започаткований (насамперед у межах компаративних студій (І. Папуша [11]); акцентований як можливий предмет дослідження у творчості неординарних постатей літературного процесу 2000-х (Ю. Курилова [7]). Саме тому вивчення відповідних імплікацій прози П. Яценка дасть можливість відкрити цікаву сторінку сходознавчій студій в царині сучасної літератури (особливо, тих авторів, які безпосередньо практикують принципи буддизму як філософію власного життя).

Метою цього дослідження є аналіз елементів світоглядної парадигми роману, які засвідчують авторську інтенціональність і світовідношення, світоглядну концепцію твору, що визначає образну типологію, особливості сюжетотворення та нарративних стратегій.

Отже, основними завданнями статті є аналіз специфіки реалізації мотивів буддистської філософії насамперед у сюжетно-композиційній структурі роману, а також їхньої детермінації різних рівнів поезики твору.

Теоретико-методологічні засади цього дослідження складають студії міфокритики, філософської герменевтики (Л. Мозговий [9],

Ринпоче [19], Ю. Саух [16], А. Стрелкова [17]), онтологічної поетики.

Виклад основного матеріалу. Виокремлюючи складові світоглядної моделі твору, як аналогу, концептуального утворення, що синтезує компоненти світогляду (власне авторського чи альтернативного), детермінує специфіку моделювання художнього світу, вибір певних зображальних засобів та актуалізує індивідуально-стильові риси як результат практичного втілення авторського світогляду – світовідношення, варто визначити насамперед специфіку нарративної перспективи твору для того, щоб розрізнити перцептивні й концептуальні позиції автора й наратора, наратора й персонажа, адже специфіка релігійної чи філософської інтенціональності, особливості компонентів світоглядної концепції залежать великою мірою від цих параметрів.

У літературознавстві усталилося розуміння медитації як феноменологічного метажанру, який передає розмірковування щодо екзистенції, принципів існування насамперед у ліриці, проте прозові жанри так само можуть містити відповідну жанрову матрицю – певний набір атрибутивних ознак (зосередження на явищі, об'єкті, відчуттях тощо, інтонаційне окреслення думки-переживання). У сучасному літературознавстві наново актуалізувалася певна дефініція, яка окреслює особливості прозових жанрів такого типу – медитативна проза (Т. Пастух [12]). Насамперед береться до уваги її «рефлексійний характер» – розмірковування персонажа щодо онтологічних та екзистенційних проблем і той факт, що медитація як літературний жанр в Пізньому Середньовіччі формувалася саме як прозова форма. Якщо ж наявна апеляція до східних духовних практик, інтуїтивні осягнення, які є частиною цих практик, – питання жанрової ідентифікації прозового твору П. Яценка в такому напрямку стає зрозумілим, адже наявні елементи жанрової матриці й відповідної жанрової модальності.

Читає разом із всевідаючим автором (гетеродієгетичний наратор в інтрадієгетичній ситуації) потрапляє у ситуацію подвійного спостереження, маємо співвідношення двох фокалізацій: головної героїні, яка відрефлексовує зовнішні й внутрішні події; наратора, яка фіксує всі події, що відбуваються з Мар'яною, а також її перцепцію і аперцепцію, розширюючи її коментарями і філософськими сентенціями. Фабульна структура і архітектоніка роману П. Яценка співвідносні із жанровою модальністю медитації у таких аспектах: фіксація на моменті (звуки, запахи, спогади, відчуття (усвідомлення) внаслідок дії певних атракторів тощо), опції художнього філософування – асоціативні зв'язки між явищами і об'єк-

тами, відповідне композиційне рішення (певні часопросторові маркери, які можна вважати точками входу й виходу з медитативного стану). Отже, медитативна нарація формує жанрову доміную аналізованого твору.

Варто виокремити присутні аспекти рецепції філософії буддизму в аналізованому творі для відтворення цілісної моделі світоглядної концепції твору. Найважливіший концепт, який відіграє суттєву роль в системі ідеології роману, – іманентна «метаподія» буддистської філософії (Просвітлення) ([9, с. 134]). Оскільки в центрі буддистського вчення перебуває проблема звільнення людини від страждань, то й антропологічна проблематика, а також свідомість і всі процеси, які тривають у ній, – значимі й осмислені прагматично і функціонально щодо процесу досягнення кінцевої мети практики. Медитація як практика очищення свідомості є необхідною умовою досягнення Просвітлення (Пробудження) й містить у собі аспекти порівняння, осмислення подій, явищ, об'єктів, суб'єктів, тобто – критеріїв пояснення світоустрою й особи, яка медитує, у ньому. У такий спосіб людина реалізує інтуїтивну здатність налаштуватися на трансцендентну істину, що не залежить від емпіричного досвіду.

Апеляція до східних містичних практик наявна в заголовку твору як мікромоделі сюжету, проте конкретну вказівку на характер духовних пошуків головної героїні знаходимо лише в III розділі роману – це релігійний вісник, який читає Мар'яна, сидячи на роботі в бібліотеці. До цього – лише згадка-натяк на психологічні процеси в шостій частині I розділу, коли вона раптово усвідомлює момент істини (відносність смутку й задоволення) в дрібній побутовій ситуації (надбита ваза і відірвана китиця з дівчачої шапочки, яку вона так легко закинула до кришталевого «кошика» [18, с. 12]). Цікаво спостерігати хід думок героїні в момент відчуття страждання внаслідок усвідомлення ситуації, яка повторюється (коло «побутової» сансари – заливання сусідів із нижчого поверху), її дії, які групуються в певній послідовності, у чому вбачається певна стратегія – демонстрація штучності наших уявлень про навколишній світ і вплив повсякдення на можливість свідомості до пробудження.

Якщо розглядати сакральну символіку духовних традицій різного типу, не можна не помітити їхнє тяжіння до «двох типів дискурсу про абсолютне» [3, с.21]. Сценарії трансформацій в релігіях креаційного й маніфестаційного типу різняться в тому відношенні, що йдеться про різну мету й результат: спасіння і пробудження [3, с. 22]. Відповідно розрізнявальні субстанції або «демаркаційні лінії» традицій маніфестаціонізму – свідомість, що спить, і свідомість, що

пробуджується [3, с. 23]. Саме на основі такої опозиції формується архітектоніка роману: так поєднуються епізоди «зіткнення» рефлексуючої свідомості героїні твору з реальністю.

Наративна перспектива аналізованого твору сформована так, що кожен із восьми розділів (і шість чи сім (у передостанньому – п'ять) мікрочастин у них) містить або певний момент із тих подій, якими наповнене повсякдення середньостатичної людини, або рефлексивний спогад, який має значення для ментальної еволюції героїні. Така атомізація буттєвої перспективи на окремі самодостатні й самоцільні епізоди є своєрідною ілюстрацією дискретності, яка є однією з визначальних ідей буддистського світорозуміння. У доктринах маніфестаціонізму істинною реальністю є те, що можна відстежити у проміжках чи западинах між протилежними сутностями або бінарними опозиціями, на які розчленовує світ раціональність [3, с. 23]. Здається, протагоніст роману перебуває в постійному пошуку цих прогалін, свідомо чи несвідомо уникаючи пасток повсякдення на кожному кроці.

Міжфразовий зв'язок у тексті роману «Дерево Бодхі» П. Яценка засвідчує цілісність авторської стратегії: здебільшого – ланцюговий (послідовний). Такі опції забезпечують створення ефекту плинності, мінливості як основних характеристик усього сущого – саме того, що постулює філософія буддизму. Вода, що тече на млин, колесо якого перебуває у вічному русі, – один із референтних образів. Оповідь у першій частині I розділу твору розпочинається саме епізодом із звуковими образами – звук води, що тече на кухні («що падала і зникала, падала і зникала» [18, с. 5], «розпочав намотувати кінчики Мар'яниних нервів на бігуді» [18, с. 5]).

Спробуємо систематизувати прийоми маніфестації філософії порожнечі через низку сюжетних епізодів, парафраз, ремінісценцій. Один із перших – думки героїні на дитячому майданчику, у яких уперше констатується ілюзорність і відносність матеріального виміру світу: «Окремо взяті відірвана китиця і надбита ваза – це смуток. Та в грі – це задоволення...» [18, с. 12]. Із розвитком сюжету прецеденти для медитативного осмислення збільшуються і ускладнюються. Іронічна авторська інтонація увиразнює змодельовані ситуації, свідком яких стає головна героїня. Смісловим центром цих ситуацій стають провідні концепти буддистської філософії – смерть, свобода, ілюзія тощо.

Уже в II розділі (друга частина) наявний майстерно змодельований епізод, який демонструє автономність і незалежність індивіда від Бога. Буддизм не схвалює, але й не засуджує самогубство, лише стверджуючи, що це хибний шлях до

звільнення. Епізодичний персонаж здійснює самогубство через повішення, рятуючись втечею від злочинців, а їхній ватажок задрить його «свободі після вибору» і безпосередності жертви, оскільки втікач виходить за межі умовностей повсякдення («...паралель з дитиною, яка без будь-яких докорів сумління випорожнюється під себе і може угукати й бути щасливою» [18, с. 15] на відміну від свого переслідувача, який має узгоджувати свої відчуття й слова із правилами й очікуваною реакцією його спільників («...бо ж лох законтачив його одяг» [18, с. 15]). Це усвідомлення відбувається на рівні сансари – проявленого буття.

Модельюючи цей епізод, автор формує контекст розгортання «сюжету» медитації головної героїні (у шостій частині V розділу вона сповідатиметься священику, розмірковуючи над складними питаннями життя і смерті, особистої відповідальності індивіда у цих процесах, намагаючись віднайти причину, призвідцю трагедії й пов'язати їх із наслідками) – абсурдність ситуації, двоїстість сприйняття. Пасок як знаряддя самогубства перетворюється в уяві на удава, який висить на гілці дерева, – у цьому епізоді наявна алюзія, вказівка на спокусника в християнській міфології [18, с. 46]. Якщо в одній релігійній традиції (креаціоністській) наявні чіткі опозиції гріха й праведності, то в іншій (маніфестаціоністській) – ці диспозиції мають вторинне значення і є чимось однорідним з точки зору нашого сприйняття. Оскільки кожен персонаж у художньому творі зазвичай наділений певними функціями – не можна не звернути увагу на синхронізацію персон Мар'яни та Івана Григоровича, слідчого («особливий штамп людей» [18, с. 31]), якому головна героїня продає костюм померлого діда. Схоже, що ці персонажі транслюють зміст названих традицій, стаючи певною мірою антагоністами: можливо, Мар'яна, продаючи костюм, у такий спосіб намагається уникнути тиску умовностей, які несе жорстка ієрархізована влада і стратегія розподілу сутностей світу на полюси (втілюється у персонажах, які «повчають» її, – медичка зі швидкої; хлопець, що робить пірсінг, – після спілкування із ним героїня відчуває «як дійсність тисне на неї усією своєю красою» [18, с. 38]; можливо, Іван Григорович такою купівлею (стаючи власником речей) прагне в певний спосіб упорядкувати свій мікросвіт, не маючи можливості доконечно усвідомити суть «взаємодії» правосуддя і злочину при тому, що це – його професійний обов'язок, за виконання якого слідчі отримують «незаслужену платню», бо «істину, розуміння, сенс шукають усі» [18, с. 32].

В інтеракції цих персонажів наявна деталь, яка не виглядає випадковою або незначною, – шкіряний пасок із цікавою пряжкою: на паску повісився у будинку головної героїні втікач; паском

затягується Мар'яна, коли «перевтілюється» у свого діда; через пасок купує дідів костюм слідчий і хизується ним, намотуючи на руку під час допиту. Цей елемент гардеробу підкреслює статус, стан і надає поважного вигляду персоні. Враховуючи такі аспекти символізму, можна стверджувати, що ця деталь уособлює владу і спокусу – як детермінанти вибору певного модусу існування, самовпевненості й зарозумілості людини, її помилковим переконанням у можливості здійснювати контроль над наявним порядком існування. Така інтенція прочитується в ситуації «перевтілення» Мар'яни (її таємні розваги із дідовим костюмом, у яких вона компенсує свої дитячі спогади про неприємності), авторській іронічній інтонації й оцінці взаємин слідчого Івана Григоровича із дружиною, адже у сімейних стосунках найбільше проявляється вразливість суб'єкта.

Паралельно, у третій частині II розділу наявний інший часопросторовий вимір – не проявлене буття (нірвана). У годину, коли вулиця «спорожніла й ховала в собі лиш відгуки дня» [18, с. 15] головна героїня несподівано переживає момент інтуїтивного осягнення суцього, здійснюючи символічний танець із уявним партнером, причому її стан маркується не як чуттєвий (його має блокувати медитація), а як сакральний шал, якому все ж таки ще опирається свідомі частини її ества (помічає, що вже танцює на краю каналізаційного люку без покриття і відчуває страх). Повертаючись додому, головна героїня все ще не може узгодити образи двох Мар'ян, на які вона розділилася: та, що існує в повсякденні (недоглянута повновида жінка з облізлою косою), і та, що танцює божевільний танець. У такий спосіб автор передає інтенцію двоїстості, яка є сприйняттям реального незалежного «Я», яке відокремлюється від того, що видається незалежно реальним «іншим» поза цим «Я». Надалі протягом сюжетного розвитку цей стан розширюється низкою епізодів, у яких автор детально відстежує стани еволюції свідомості Мар'яни, її розум, який не є постійною величиною (буддійське уявлення про розум як подію, що постійно розвивається, а не ізольовану завершену сутність). У течіях буддизму проблема співвідношення сансари й нірвани вирішується по-різному: буддизм магаїни «визнав, що нірвана присутня в самій сансарі» [17, с. 207]. Отже, буддизм не заперечує життя, а говорить про пробудження свідомості людини. Світоглядна парадигма роману відповідає таким філософським налаштуванням, адже автор перманентно змішує різні часопросторові параметри, рефлексію (яка виділена курсивом) і події, які складають основу сюжетно-фактальної структури.

Мотивуючи характер психологічної еволюції героїні, автор наголошує на хаотичності її

духовних пошуків: у кожній зі світових релігій її відштовхувала нещирість та матеріальна заангажованість служителів культу [18, с. 50]. Саме тому східна «філософія звільнення» виявляється найоптимальнішою для 35-річної самотньої жінки, яка не плакає ілюзій і не схильна практикувати жорсткий бінарний розподіл сутностей і явищ реального й надреального буття.

Відносність звичних уявлень про час і простір, яка стає об'єктом дослідження сучасних наук, із якими узгоджує свої позиції буддійська філософія, є світоглядним концептом моделювання сюжетних подій у наступних розділах роману. Маніфестаційний архетип не передбачає лінійного розгортання часової перспективи, а часові проміжки співіснують у неймовірній мінливості різноманітних подій у вічному рухові самопізнання в пастках обмежень. Усі топографічні прив'язки насправді існують в уяві: вулиця (будинок, місто), на якій мешкає головна героїня, могла б бути названа як завгодно, залежно від проявлення в тому чи іншому вимірі (маніфестації) [18, с. 34–35]. Із такими опціями пов'язане також несподіване усвідомлення того, що всі речі перебувають у постійному русі (дерево, яке росло біля будинку із самого дитинства героїні) або, навпаки, не рухаються у звичному повсякденному розумінні (хвилі уявного моря, якого дістається героїня на третій день своєї метафізичної подорожі). Конфлікт тіла й розуму спричиняє парадоксальність сприйняття різних планів буття, співвідношення справжнього «я» і маски, балансування на межі реального й ірреального. Ілюстративним у цьому відношенні є діалог із колегою головної героїні, у якому жінка пояснює собі «Мар'яну в купальнику» посеред залу бібліотеки примарою і задухомою [18, с. 40]. Мар'яна як утаємничений носій сакральної істини уникає зізнання в тому, що саме із нею відбувається, адже такий досвід для буденної свідомості повсякдення ідентифікується як хворобливий. У IV розділі (третья частина) автор використовує вказівку на певний медичний діагноз (G40), який, вірогідно, не можна оминати при аналізі світоглядної концепції твору. У таксономії хвороб у цей ряд входить епілепсія (із варіаціями). Автор у такий спосіб переосмислює міфи й стереотипні уявлення про цю хворобу. За сюжетом Мар'яну заражають вірусом у кабінці «Центру експериментів над тілом»: героїню вабила естетика й вона вирішила зробити собі пірсинг. Така подія розкриває декілька присутніх аспектів: сприйняття смерті в повсякденні, сприйняття людей, які здобувають містичний досвід, неоднозначність фізіологічних і ментальних процесів.

Останні дослідження із галузі нейробіології розкривають цікаві аспекти сприйняття і функціонування свідомості. У випадку нападів скроневої

епілепсії в пацієнтів загострюється сенсорне відчуття, емпатія, зникають бар'єри між суб'єктом і Всесвітом – тобто, усе те, що складає основу релігійного й містичного досвіду. Хворі на епілепсію та священики нібито мають «якісь незвичні передавачі у мозку» – «теоксини» [15]. Той факт, що багато хто із релігійних лідерів мав скроневу епілепсію і ця частина мозку причетна до містичного досвіду, не скасовує факт наявності абстрактного Бога і можливість усвідомлення вічності та єдності, божественної суті речей. Апелюючи до такого діагнозу, автор іронізує щодо можливостей самоусвідомлення середньостатичної людини, яка перебуває в пастці чуттєвого матеріального виміру існування в культурі споживання. Божевільним у такому контексті є вчинок головної героїні, яка долає умовність (з точки зору надреальності) і порушує закон, хоча й сумніваючись при цьому в правомірності своїх дій й відчуваючи страждання за «гріх»: користується ситуацією й ставить печатку за відсутності в кабінеті особи, яка уповноважена вирішувати фінансові питання. Модус споживацького існування, правила якого порушує Мар'яна, – біоценоз, на верхівці якого завжди є «начальник» із «глуливою пікою» (розділ VI, третя частина). Згадка про шкільний прецедент (задача про комбайнерів [18, с. 49]) органічно продовжує сформований у попередній частині контекст двох модусів існування – «мати чи бути» (Е. Фромм). У наступному розділі (VII, 2–3 частина) автор розвиває цю тему через протиставлення двох способів вирощування рослин: природній, індивідуального господарства (город Мар'яни, овочі з якого везуть до Франції на літаку) і штучного (транснаціональна корпорація, яка вирощує генетично модифіковану сою, очільник якої купує плоди її праці). Усвідомлення всеєдності та взаємозв'язку усього сущого не залишає можливості здійснити «втечу від свободи» (Е. Фромм) для суб'єкта, який рухається по духовній вертикалі. Чи натякає автор читачеві на фізіологічні передумови здатності Мар'яни відчувати навколишній світ так глибоко – не відомо, це залишається загадкою твору. Хадж (паломництво) головної героїні – рух до моря (цілісності) прагнення кожного апологета традиції.

У ракурсі визначеної топології зрозумілим стає вибір назви твору як мікромоделі сюжету: сакральне дерево, яке стає центром паломництва вірян, – метафора знаходження свого власного шляху, звільнення і просвітлення Мар'яни. Варто звернути увагу на «асоціативне поле концептів східних релігій: просвітлення, самопізнання й самоусвідомлення, рух до певної мети, медитація» [7, с. 138], які актуалізуються нею. Кожен розділ роману містить прецедентну сюжетну подію – спогад дитинства, рефлексію щодо пев-

ного досвіду, які є певною сходинкою саморозвитку головної героїні. У міру проростання фікуса через поверхи будинку, у якому вона мешкає, – триває медитативне занурення в буттєву тканину шляхом спостереження й удосконалення сприйняття героїні. Це те саме досконале знання, яка отримує Будда шляхом внутрішнього спостереження, – є достовірним і точним. Це дає можливість героїні визначати ментальну сутність інших персонажів, розвиваючи високий рівень емпатії й відкритості. Її сприйняття і розуміння виходить за межі звичних уявлень про природу реальності. Мабуть, не випадковою є й така деталь, як проживання героїні на горішньому поверсі як свідчення її статусу просвітленої особи.

(Не)звичайний фікус стає водночас і детермінантою й відображенням еволюції Мар'яни й маркером стійкості ментальних патернів, які сформовані ще з дитинства, адже героїня від початку не бажає «вбивати» (зірвати, зрізати) рослину, а хоче лише пересадити її в горщик. Роль дерев, квітів у буддизмі, кришнаїзмі – особлива, буддизм тісно пов'язаний із рослинним світом. Тварини і рослини втрачають індивідуальність: їм не потрібні закони і транспорт, вони демонструють вищий рівень усвідомленості, «аж до втрати свідомості» [18, с. 50]. Кульмінацією твору є дві синхронізовані події на рівні сансари – виявлення «злочину» Мар'яни (вона уникла покарання) та її спроба розпилити дерево, яке виявилось таким само вразливим, як і люди, – про цей вчинок вона вже скоро пошкодує, з'ясувавши досконалу природу дерева («Воно росте ще й вглиб!» [18, с. 63]).

І. Бондар-Терещенко у своїй рецензії наводить кінематографічну аналогію до образу Мар'яни: головна героїня фільму «Бубен, Барабан» (у головній ролі Н. Негода) – бібліотекарка, яка живе і працює в депресивному шахтарському містечку й чинить протиправні дії [1]. Власне, окрім професійної ознаки, сімейного стану, і (частково, адже за сюжетом роману Мар'яна зважається на певні дії для спільного блага на відміну від героїні фільму) протиправних дій, не можна знайти підтверджень для абсолютної типології, оскільки інтерпретація жіночої психології, мотивація й перспектива аксіологічної еволюції персонажів – різняться, хоч обидві героїні прагнуть вийти за межі повсякдення. П. Яценко акцентує самодостатність своєї героїні й силу її усвідомленості, тоді як героїня фільму проявляє слабкість духовної вертикалі, неможливість опиратися обставинам та ідеалізує свого партнера, який є опосередкованою причиною її самогубства. Натомість героїня П. Яценка прагне звільнитися від усіх можливих умовностей і зв'язків, фінал твору оптимістичний: у її оселі панує спокій і гармонія («...чулися голоси птахів та шурхіт вітру» [18, с. 64]), життя триває й

вона (переживши вже котре переродження – саме на це натякає автор в частинах розділів, говорячи про «знайомих незнайомих») (мешканців будинку, грантодавця з офісу тощо)) знайомиться із новими мешканцями квартири на першому поверсі. Мотив реінкарнації виринає на поверхню сюжетної конструкції лише в несподіваній символічній розв’язці дії твору: стає зрозумілим, що Мар’яна, як і дерево, живе вічно, не усвідомлюючи цього. Це своєрідна авторська гра з читачем, метою якої є увиразнити буддистський скептицизм стосовно об’єктивного світу і зосередження на процесах, які тривають у свідомості.

Мар’яна розвиває здатність до абсолютної бодгіччї – істинного співчуття, яке дає можливість індивіду діяти на благо інших. У філософії буддизму ця практика є безпосереднім досягненням природи розуму: абсолютна бодгіччї порівнюється з останнім поверхом будівлі – це здатність відчувати відсутність різниці між різними істотами, усвідомлення того, що кожне живе створіння – прояв унікальної природи Будди. П. Яценко наділяє свою героїню такими характеристиками, не нав’язуючи читачеві іде-

альний образ Попелюшки, а навпаки іронізує над традиційним казковим образом, переосмислюючи певні культурні стереотипи. Мешти, які залишає на вокзалі «фея українських залізниць», наздоганяючи поїзд, у певному значенні можна вважати маркером звільнення: через ескалатор вони потрапляють до рук Принца, який згодом, зачинившись в офісі, приміряє їх на себе. Автор інтегрує міфологему в свою іронічну оповідь, зміщуючи опції смислів: Попелюшка отримує значно більшу винагороду, ніж просто чоловіка до пари, – справжню, не ілюзорну свободу, яка полягає в здатності людини зробити вибір автентичного існування.

Висновки. Отже, провідні концепти й мотиви буддистської філософії прочитуються в світоглядній концепції роману «Дерево бодхі» П. Яценка, детермінують вибір певних поетикальних засобів, визначають авторську стратегію й інтенціональність твору. Перспектива подальших досліджень може включати аналіз гендерних аспектів твору, елементи сюрреалізму в творі, персоносферу в контексті «львівського тексту», параметри метамодернізму в його прозі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондар-Терещенко І. Важко бути богом. URL: <https://enigma.ua/articles/vazhko-buti-bogom> (дата звернення: 05.08.2022).
2. Вещикова О. Категорія містичного: науковий дискурс і репрезентація в сучасній прозі. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філологія». 2017. Вип. 76. С. 129–133.
3. Дуплинская Ю. Мифологическое априори и семантика возможных онтологий: монография. Саратов: Саратовский государственный технический университет, 2003. 164 с.
4. Завгородній Ю. Буддизм у творчості Івана Франка. *Слово і час*. 2005. № 11. С. 3–7.
5. Колесник І. Особливості поширення буддизму в Україні: напрями, школи, вчителі. *Вісник Львівського університету. Серія: Філософсько-політологічні студії*. 2022. Вип. 43. С. 54–62.
6. Кравченко Я. Деконструкція як стратегія творення альтернативної біографії (на матеріалі роману П. Яценка «Нечуй. Немов. Небач»). *Літературний процес: методологія, імена, тенденції*. 2020. № 16 (грудень). С. 29–34. URL: <https://litp.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/527> (дата звернення: 11.11.2022).
7. Курилова Ю. Образ дерева в романі П. Яценка «Дерево Бодхі»: символіка, філософський контекст. *«Співи Землі: біологія та екологія в літературі та культурі»: матеріали міжнародної наукової конференції (22–23.09.2022 р.)* / [ред.кол.О. П. Новик, О.Д. Харлан]. Бердянськ: БДПУ, 2022. С. 137–140.
8. Мейзерська Т. Інтертекст роману П. Яценка «Нечуй. Немов. Небач». *Сучасні літературознавчі студії*. 2018. Вип. 15. С. 138–142.
9. Мозговий Л. Концепція свободи в антропомістичному дискурсі буддизму. *Схід*. 2011. № 4 (111), травень-червень. С. 133–136.
10. Набитович І. Теологія і письменство. Художня література ХХ–ХХІ століть як locus theologicus. *Універсум сасит’у в художній прозі (від Модернізму до Постмодернізму): монографія*. Дрогобич–Люблін: Посвіт, 2008. С. 125–136.
11. Папуша І. Modus orientalis. Індійська література в рецепції Івана Франка: Монографія. Тернопіль: Збруч, 2000. 192 с.
12. Пастух Т. «Тримайтеся повернення – і ви спізнаєте повноту життя». Медитативна проза Володимира Назаренка. URL: <http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2015/12/04/072730.html> (дата звернення: 09.08.2022).

13. Путна М. Єврейський, польський, гуцульський, магічний. URL: <https://zbruc.eu/node/84545> (дата звернення: 09.08.2022).
14. Радько Г. Поетикальні особливості поезії Миколи Воробйова. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2021. Вип. 35, Т. 4. С. 174–179.
15. Рамачандрян В. Самовідомість: останній рубіж. URL: <http://www.ji-magazine.lviv.ua/2018/samosvidomist-ostannij-rubizh.htm> (дата звернення: 11.11.2022).
16. Саух Ю. Особливості буддизму як транснаціональної філософсько-світоглядної системи. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. 2006. 30. С. 7–12. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/id/eprint/1224> (дата звернення: 11.11.2022).
17. Стрелкова А. Генеза та сутність вчення про порожнечу в філософії буддизму: дис. ... доктора філософських наук : 09.00.05. Київ: Інститут філософії Г.С. Сковороди, 2016. 441 с.
18. Яценко П. Дерево Бодхі. Повернення примурків : романи. Львів : ЛА «Піраміда», 2011. 200 с.
19. Yongey Mingyur Rinpoche *The Buddha, the Brain, and the Science of Happiness: A Practical Guide for Transforming Your Life*. New York: Harmony Books, 2007. 265 p.

REFERENCES

1. Bondar-Tereshchenko I. (2011) *Vazhko buty bohom* [It is difficult to be a god]. Retrieved from: <https://enigma.ua/articles/vazhko-buti-bogom> (access date: 08/05/2022).
2. Veschikova O. (2017) *Katehoriia mistychnoho: naukovyi dyskurs i reprezentatsiia v suchasni prozi* [The category of the mystical: scientific discourse and representation in modern prose]. *Bulletin of Kharkiv National University named after V. N. Karazin. Series «Philology»*. Issue 76. P. 129–133.
3. Duplinskaya Yu. (2003) *Mifolohicheskoie apriori i semantika vozmozhnykh ontolohii* [Mythological a priori and semantics of possible ontologies: monograph]. Saratov: Saratov State Technical University. 164 p.
4. Zavhorodniy Yu. (2005) *Buddyzm u tvorchosti Ivana Franka* [Buddhism in the work of Ivan Franko]. *Word and time*. No. 11. P. 3–7.
5. Kolesnyk I. (2022) *Osoblyvosti poshyrennia buddyzmu v Ukraini: napriamy, shkoly, vchyteli* [Peculiarities of the spread of Buddhism in Ukraine: directions, schools, teachers]. *Bulletin of Lviv University. Series: Philosophical and political studies*. Issue 43. P. 54–62.
6. Kravchenko Ya. (2020) *Dekonstrukttsiia yak stratehiia tvorennia al'ternatyvnoi biohrafii (na materialy romanu P. Yatsenka «Nechuy. Nemov. Nebach»)* [Deconstruction as a strategy for creating an alternative biography (based on P. Yatsenko's novel «Nechuy. Nemov. Nebach»)]. *Literary process: methodology, names, trends*. No. 16 (December). P. 29–34. Retrieved from: <https://litp.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/527> (access date: 11/11/2022).
7. Kurylova Yu. (2022) *Obraz dereva v romani P. Yatsenka «Derevo Bodkhi»: symbolika, filosof's'kyi kontekst* [The image of a tree in P. Yatsenko's novel «The Bodhi Tree»: symbolism, philosophical context]. *«Songs of the Earth: biology and ecology in literature and culture»: materials of the international scientific conference (September 22-23, 2022) / [ed.col. O.P. Novyk, O.D. Harlan]*. Berdyansk: BDP. P. 137–140.
8. Meizerska T. (2018) *Intertekst romanu P. Yatsenka «Nechuy. Nemov. Nebach»* [Intertext of P. Yatsenko's novel «Nechuy. Nemov. Nebach»]. *Modern literary studies*. 2018. Issue 15. P. 138–142.
9. Mozgovyi L. (2011) *Kontseptsiya svobody v antropomistychnomu dyskursi buddyzmu* [The concept of freedom in the anthropomistic discourse of Buddhism]. *East*. No. 4 (111), May-June. P. 133–136.
10. Nabytovych I. (2008) *Teolohiia i pys'menstvo. Khudozhnia literatura XX–XXI stolit' yak locus theologicus. Universum sacrum v khudozhnii prozi (vid Modernizmu do Postmodernizmu): monohrafiia* [Theology and literature. Fiction of the 20th–21st centuries as a locus theologicus. The universe of sacrum in fiction (from Modernism to Postmodernism): monograph]. Drohobych–Lublin: Posvit. P. 125–136.
11. Papusha I. (2000) *Modus orientalis. Indii's'ka literatura v retseptsiyi Ivana Franka: monohrafiia* [Modus orientalis. Indian literature in the reception of Ivan Franko: Monograph]. Ternopil: Zbruch. 192 p.
12. Pastukh T. (2015) *«Trymaytes' povernennya – i vy spiznaiete povnotu zhyttia»*. *Medytatyvna proza Volodymyra Nazarenka* [«Keep returning – and you will know the fullness of life». Meditative prose of Volodymyr Nazarenko]. Retrieved from: <http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2015/12/04/072730.html> (access date: 08/09/2022).
13. Putna M. (2018) *Yevreys'kyi, pol's'kyi, hutsul's'kyi, mahichnyi* [Jewish, Polish, Hutsul, magical]. Retrieved from: <https://zbruc.eu/node/84545> (access date: 08/09/2022).
14. Radko G. (2021) *Poetykal'ni osoblyvosti poeziyi Mykoly Vorobyova* [Poetic features of Mykola Vorobyov's poetry]. *Current issues of humanitarian sciences*. Issue 35, T. 4. P. 174–179.

15. Ramachandran V. (2018) Samosvidomist': ostannii rubizh [Self-awareness: the last frontier]. Retrieved from: <http://www.ji-magazine.lviv.ua/2018/samosvidomist-ostannij-rubizh.htm> (access date: 11/11/2022).
16. Sauh Y. (2006) Osoblyvosti buddyzmu yak transnatsional'noii filosof's'ko-svitohlyadnoii systemy [Peculiarities of Buddhism as a transnational philosophical and worldview system]. *Bulletin of Zhytomyr Ivan Franko State University*. No. 30. P. 7–12. Retrieved from: <http://eprints.zu.edu.ua/id/eprint/1224> (access date: 11/11/2022).
17. Strelkova A. (2016) Heneza ta sutnist' vchennia pro porozhnechu v filosofii buddyzmu [The genesis and essence of the doctrine of emptiness in the philosophy of Buddhism: dissertation. ... Doctor of Philosophical Sciences: 09.00.05]. Kyiv: Institute of Philosophy G.S. Skovorody. 441 p.
18. Yatsenko P. (2011) Derevo Bodkhi. Povernennya prymurkiv : romany [The Bodhi tree. The return of the housekeepers: novels]. Lviv: LA «Pyramid». 200 p.
19. Yongey Mingyur Rinpoche *The Buddha, the Brain, and the Science of Happiness: A Practical Guide for Transforming Your Life*. New York: Harmony Books, 2007. 265 p.